

GAGYI MIKLÓS

Ottlik Géza debütálása a Nyugatban

A Drugeth-legenda értelmezési lehetőségei

Ottlik Géza rövidprózájának – különösképpen az 1930-as évek végén és az 1940-es évek alatt közölt műveknek – a recepciója mostoha körülmények között született. Kilenc év telt el az utolsó novella (*Apagy*) folyóiratban való megjelenése után, mire az olvasók összegyűjtve vehették kezükbe az 1939 és 1948 között publikált elbeszéléseket az átdolgozott *Hajnali háztetők* kisregénnyel együtt. Az 1957-től megjelent korszakú kritika szaporítását nemcsak az azokat közölni tudó folyóiratok száma és az irodalmi mező korabeli működése korlátozta, hanem az úgynevezett hátránézsvitát¹ részben generáló mű, az *Iskola a határon* nem sokkal későbbi megjelenése is, amelynek köszönhetően a publikáló kritikusok kénytelenek voltak megfeledezni az íróról az 1970-es évek elejéig, azóta pedig – egészen napjainkig – a főműnek tekintett regény áll a fókuszban. Szegedy-Maszák Mihály kismonográfiáján kívül még nem született olyan munka, amely minden novellát számba vett volna. Különösen fájó pont, hogy az Ottlik-recepció máig legnagyobb hatású művének nevezett kötet is csak áttekintő jelleggel tér ki az elbeszélésekre.² Az Ottlik remekművének tartott *Iskola a határon* előtt készült írásokra Szegedy-Maszák „előtanulmányként”³ hivatkozik, néhány soros ismertetéseiben igyekszik azokat a kapcsolódási pontokat bemutatni, amelyek visszaköszönnék a regényben is, mind poétikai, mind tematikus szinten. Azonban egyes megfigyelései meglehetősen pontatlanok, jó példa erre, hogy *A Drugeth-legenda* főhősét akkurátusan Emilnek nevezi a szövegben szereplő Ervin helyett.⁴ Az Ottlik-kutatás origója az *Iskola* szövege, ennek tudható be, hogy a tanulmányírók a novellák vizsgálatakor inkább előre tekintettek. Ebben az írásban meg-

¹ Az Élet és Irodalom hasábjain zajló vitát Hermann István *A hátránézés irodalma* (1960/25.) című írása indította el, amely válasz volt Kéry László Ottlik regényéről írt kritikájára (Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Élet és Irodalom 1959/49.). Ottlik mellett Szabó Magda *Az őz* című regényének hőseit is azért kárhóztatja Hermann, mivel életrűjüket nem követhető 1956 eseményein túl, ezáltal a korabeli olvasók számára ismeretlen maradt a később játszott szerepük a társadalomban, pedig „az új magyar próza ott érte el legnagyobb sikereit, ahol az ilyen alakok fölé emelkedés, mégpedig magasan a hős fölé emelkedés, sikerült.” A választ több reakció is követte, majd Kéry végül önkritikát gyakorolt, és bírálattá változtatta az Ottlik regényét eredetileg elismerő kritikáját (*Hátránézés egy kritikára*, Élet és Irodalom 1960/33.).

² Többek között Palkó Gábor is így hivatkozik Szegedy-Maszák munkájára, valamint hozzáteszi, hogy a Digitális Irodalmi Akadémia is ezt a művet digitalizálta elsőként – és eddig egyetlenként – az Ottlik-szakirodalmak közül. PALKÓ GÁBOR, *Másodlagos megfigyelés és megértésdeficit az [I]skolában* = „Próza az, amit kinyomtatnak”, szerk. BEDNANICS GÁBOR – HANSÁGI ÁGNES – HORVÁTH CSABA – PALKÓ GÁBOR – WERNITZER JULIANNÁ, PIM, Budapest, 2013, 124–151.

³ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 22. De Kulcsár Szabó Ernő sem tartja jelentős műveknek a novellákat. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1993, 97.

⁴ *Uo.*, 23.

kísérlem az író egyik novelláját e kontextusból kiemelve interpretálni és elhelyezni a 20. század irodalmi hagyományában.

A *Drugeth-legenda* című novella kiemelkedő helyet foglal el Ottlik Géza önértékelésében: az 1939. júniusi Nyugat-számban megjelenő novellától kezdve nevezhette magát ténylegesen nyugatosnak, a publikáció körülményeit, a híres Babits-üzenetet sokszor, sok helyen felidézte.⁵ Ezáltal lett közvetlenül a részese az irodalmi folyóirat hagyományának. Valamint az 1957-től kezdve folyamatosan, kisebb bővítésekkel újra kiadott elbeszélésgyűjtemények kezdőnovellája is mindig ez maradt, hiába találhatók Ottlik életművében ennél korábban, a Napkelet folyóiratban megjelent írások.⁶ Szegedy-Maszák Mihály szerint az író ezzel az elbeszéléssel nyitott új szakaszt a nyelvi-gazdaságos kifejezés kimunkálásában, ami válasz lehet a szerző kötetbe rendezett műveinek a sorrendjére is.⁷

Tizenegy évvel a Monarchia megszűnése és kilenc évvel a trianoni békeszerződés megkötése után az elsődleges narrátor meglátogatja Ervin nevű nagybátyját, aki, miután leszerelt, mint a monarchia dragonos kapitánya, szállodaigazgatóként dolgozik egy franciaországi tengeri fürdőhelyen. A narrátor szólamában határozottan érződik a szóbeliség, például a mondatok szerkezetén, de ő maga is így hivatkozik az elbeszélői tevékenységére: „No, de nem is Ervinről akarok én beszélni.”⁸ Ezzel rámutat arra is, hogy előre kitalált, határozott szándéka van, valamiről beszélni akar. De önmagának ellentmondva hiába szakítja félbe Ervin addigi életútjának vázlatos bemutatását, mégis csak róla beszél a továbbiakban is. Sőt, nem sokkal később ismét önmagát kell figyelmeztetnie, de ekkor már kimondva is Ervin cselekvéseinek a leírása lesz a célja: „Hogyan mondjam el hát, milyen csodálatos volt este [Ervin], a *diner* után, a kártyaasztalnál, igazi területén!”⁹ Ennek fényében megállapítható, hogy az előző idézet funkciója csupán a konstruáltság hangsúlyozása, és nem a téma meghatározása, ezt még az is alátámasztja, hogy az este további elbeszélése nagyon élményszerű, rácsodálkozásokkal és kérdésekkel teli.

Ervin mozdulatainak leírása során a narrátor szinte kivétel nélkül hasonlatokat használ. Eleinte egy népszínműhőshöz és egy „bujdosó brigadéroszhoz” hasonlítja a nagybátyját, mivel a hazájától és az anyanyelvétől távol élő szereplő beszéde furcsán átalakult az évek során. Mozdulatai később olyanok lesznek, mint egy filmsztáré („Minden mozdulata fesztelenné oldódott, egy csámpás kalap, egy lehetetlen kabát alázatosan szépült volna meg rajta, mindent legyőzött, mindent áthatott elbájoló lényé, bármit tett, filmképre lehetett volna venni.”),¹⁰ a kártyalapokkal úgy bánik, mintha

⁵ OTTLIK GÉZA, *A Nyugatról* = *Uő.*, *Próza*, Magvető, Budapest, 1980, 217; vagy OTTLIK GÉZA, (*Budapest*): *Beszélgetés Lengyel Péterrel* = *Uő.*, *Próza*, 201–210.

⁶ A Magvető Kiadó a következő kiadásokban jelentette meg Ottlik Géza novelláit: *Hajnali háztetők*, 1957; *Minden megvan*, 1969, 1991, 1994, 2005. Az alábbiakban *A Drugeth-legendának* az 1994-es kiadásban megjelent oldalszámaira hivatkozom. (OTTLIK GÉZA, *A Drugeth-legenda* = *Uő.*, *Minden megvan*, Magvető, Budapest, 1994, 113–132.)

⁷ SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 23–24.

⁸ OTTLIK, *A Drugeth-legenda*, 114. (Kiemelés tőlem – G. M.)

⁹ *Uo.*, 116.

¹⁰ *Uo.*

zenekart vezényelne, kezei pedig bűvészkezek. Az 1930-as évek végére jócskán kiüresedett a népszínművek társadalmi mondanivalója, már csak könnyed, szórakoztató és alacsonyrendű műfajként hivatkoztak rá, szereplői gyakran viselkedtek pojácaként. A karmesteri utalástól eltekintve sem a bűvészmutatványok, sem a film nem tartozott a magaskultúra termékei közé. Az a könnyedség, ahogy Ervin a kártyaasztalnál mint természetes közegében mozog, egy más értelemben vett könnyedség is, mondhatni léhaság. A narrátor részéről Ervin bemutatása során egyfajta leértékelés érezhető, hiszen ezek után úgy indokolja magában a drága pezsgőválasztását, hogy a Veuve Clicquot „létezéséről valamely operett vagy regényfejezet” értesítette.¹¹ Az utolsó fejezetben is egy vers sorát szavalja magában. Így egyértelműen úgy gondol magára mint a magaskultúra fogyasztójára, szemben Ervinnel. Továbbá azt is nehezen tudja elképzelni, hogy a nagybátyjának van önálló érzése, gondolata, egyáltalán képes az indulatra: „Nemigen érthette; oly mérhetetlenül jó fiú volt, olyan önzetlen, hogy jóformán alig élt önálló érzelmi és értelmi életet, – így gondoltam.”¹² A narrátor egyértelmű felsőbbrendűségét az a közjáték zavarja meg, amikor Ervin az unokaöccse kívánságát felülírva egy másik, szintén jó nevű pezsgőt rendel, így a nagybácsi tapasztalata érvényesül, nem pedig a fiatal rokon romantikusnak tűnő kívánsága, hogy valahára láthassa a palackot.

A *Drugeth* című fejezetben megváltozik a fokalizáció, Ervin emlékszik vissza a katonaiskolai évekre és meséli el a *Drugeth*-legendát. Azonban ez a változás nem minden aspektusból egyértelmű. Az elsődleges narrátor az ezt megelőző fejezet végén tulajdonképpen átadja a szót Ervinnel: „Aztán elmondta nekem, a Clicquot-tól, az emlékezéstől vagy az anyanyelvétől kissé ittasan, a *Drugeth*-legendát.”¹³ Hasonlóan az elsődleges narratori szólamhoz, Erviné is erősen élőbeszédszerű, ezt jelzik az apró megtorpanások és kitérők („Szóval...”), de azok a jellemzők nincsenek jelen a beszédben, amelyekről az unokaöccse beszél: „Különös módon volt fogyatékos ez a beszéd, a szóbősége nemhogy csökkent volna, hanem éppen feltűnően sok zamatos magyaros fordulattal, ízes kifejezésekkel élt, igaz, hogy el-elvétve a ragokat és vonzatokat”,¹⁴ pedig az első fejezet párbeszédese részeiben jelölve van ez a furcsaság. A harmadik fejezetben, ahol Ervin szavait olvashatjuk közvetlen beszéd formájában, ott sem láthatók ezek a rá jellemző karakteres vonások. Ottlik talán attól tarthatott, hogy ha a nagybácsi szólalmában megjelenének ezek a szóbeli jellegzetességek, akkor kifejezetten komikus színezetet kapna a karakter. Így megjelent volna egy humoros felhang is a novellában, és az elbeszélés értelmezése alapvetően megváltozott volna. Más sajátosságokat kapott a karakter elbeszélői szólama: a *Magam* című fejezet elején az elsődleges narrátor szégyent érzett Ervin elbeszélése miatt, mivel azt túl „érzelgősnek” találta.¹⁵ A másodlagos narrátor szólamában valóban egy fokkal több líraiság érezhető, mint az elsődlegesében, főleg a gyakori jelző- és határozóhasználatnak, illetve a környezet

¹¹ Uo., 118.

¹² Uo.

¹³ Uo., 119.

¹⁴ Uo., 115.

¹⁵ Uo., 131.

leírásának köszönhetően: „A nagy parkunk fái belesüppedtek a fehér dunyhába, amely az olvadásnak is soká ellenállt, ha a főállén már lucskos sárban tapostunk, ez a dunyha a fák alatt még nehezen süllyedt a földbe, kinnal rogyott össze. A vékony ágak töredtek az ujjnyi hóprém alatt, s a külső kapu melletti kis kapus- vagy kertészház alacsony ereszeről, ha arra vitt a sétánk, hidegen pengve tördöstük a gyönyörű jégcsapokat.”¹⁶ Ezzel az esztétizált nyelvhasználattal Ervin szólama részben eltávolodik az élőbeszéd szerűtől, de mégsem teljesen, köszönhetően a fent említett kitérőknek, megakadásoknak és az önreflektív megjegyzéseknek. Miközben a másodlagos narrátor visszaemlékezik a katonaiskolai évekre, nagyon körültekintően akarja elmondani a történetet, de – más Ottlik-művek elbeszélőire is jellemző – kétségek gyötrik: „Nem is tudom, hol kezdjem el”,¹⁷ hiába hívja fel a figyelmet a fejezet elején arra, hogy nem ő találta ki a történetet.¹⁸ Egy idő után önmagát is figyelmeztetnie kell, hogy ne térjen el a tárgytól: „De hát a pofozkodást és a halálát akarom elmondani.”¹⁹ Felmerül annak a gyanúja is, hogy az Ervin által bemutatott események hitelessége kétes, mivel egyes kulcsfontosságú részleteket nem szemtanúként, hanem hallomásból ismer, vagy több változat is létezik a történetelemekből. Erre a bizonytalanságra folyamatosan reflektál, főleg *Drugeth* Balázs és a rejtélyes nő kapcsolatának bemutatásakor: „így szóltak a híresztelések” „egyesek szerint” stb.²⁰

Ahogy a novella címe, úgy a két szereplői narrátor is legendának nevezi a *Drugeth* Balázsról szóló történetet. A műfaji megjelölés ebben az esetben elsődlegesen a történet kétes hitelét jelzi – ahogy a fent említett közbeszúrások is.²¹ De ezen túl érdemes a legenda, pontosabban az antilegenda műfaját önmagában is megvizsgálni az elbeszélő történet tükrében. André Jolles szerint a szentekről szóló legendák is azon egyszerű formák közé tartoznak, amelyek a költők segítségével nélkül emelkedtek ki a nyelvből.²² A középkor egyes századaiban talán az egyetlen viselkedési mintaként vagy útmutatóként szolgáltak az emberek életében.²³ Természetesen nem lehet teljesen azonosítani a Jolles-féle műfaji leírással az Ervin által elmesélt történetet, még úgy sem, ha figyelembe vesszük, hogy maga Jolles is folyamatosan alakuló formáról beszél, és csak szinkron leírásra vállalkozik, de lehetséges hasonlóságokat találni a kettő között. A legenda mentális beállítódása az *imitatio*, amely két jelentést is magában hordoz. Egyrészt ezek a történetek olyan szentek életét mutatják be, akik valójában megtestesítik az elérni vágyott erényt, másrészt írásos bizonyítékok is arra,

¹⁶ Uo., 121.

¹⁷ Uo., 120.

¹⁸ Gondoljunk például a Medve Gábor kéziratában elvesző Bébére az *Iskola a határon* Lukács-fürdőben játszó jelenetében.

¹⁹ Uo., 124.

²⁰ Uo., 120.

²¹ Erre Szegedy-Maszák is rámutatott: „A cím is azt sugalmazza, hogy voltaképp nem lehet tudni, ki is volt *Drugeth* Balázs.” SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 24.

²² „They are those that arise, so to speak, within language itself, developing themselves in language, without the aid of a poet.” André JOLLES, *Simple Forms. Legend, Saga, Myth, Riddle, Saying, Case, Memorabile, Fairytale, Joke*, ford. J. Peter SCHWARTZ, Verso, London – New York, 2017, 26.

²³ „[I]t was one of the cardinal points on man's compass – perhaps in fact the only one by which people could orient themselves.” Uo., 33.

hogy a leírtakat követve tényleg ismét megtörténhetnek az események.²⁴ A zarándok-utak megtétele bizonyos szentek sírjához vagy ereklyéjéhez úgy értelmezendő, mint a szentté válás ösvényének megismétlése, így amikor a szent által megadatik, amire a zarándok vágyott (például a gyógyulás), akkor az utazó – korlátozottan, de – egyé válik a szenttel.²⁵ A legenda az erényhez vezető út példáját adja, az antilegenda a negatív példaadás gesztusával él, figyelmezteti az embereket, hogy ha rossz úton járnak, akkor bűnhődni fognak. Az antilegendára jó példa a bolygó zsidó története, aki nem engedte a keresztet cipelő Jézus Krisztusnak, hogy vizet igyon a háza előtti kútból, ezért cserébe a Megváltó megtagadta tőle a *requies aeternát*, az örök nyugalmat.²⁶ Az elsődleges narrátor utal Ervin nemesi származására: „mint állhatott az [Ervin] apja a bebeki kúriájuk előtt”,²⁷ Drugeth apja – az eredettörténet egyik változata szerint – szintén előkelő származású volt. Ervin elbeszélése alatt Drugeth Balázs alakját folyamatosan önmagához hasonlítja. Az unokaöcs sem érti meg a nagybátyja belső vívódását, az ezredes személyiségének lényege ugyancsak a meg nem értettség volt; továbbá a hazától messzire szakadás és a honvágy hasonló mértékben jellemzik a két szereplőt, haláluk időpontja is karácsonyra esik. A szövegben még további azonosságok fedezhetők fel a szereplők eredettörténeteit tekintve. Drugethet – ha a szüleit valóban már fiatal korában elveszítette az 1848–1849-es események során – árvaként az a hatalom nevelte, amely felelős volt szülei haláláért. Kiskorától kezdve Magyarországtól távol, egy katonaiskolában élt, ahol németül kellett beszélnie és kénytelen volt a Birodalom altisztjeinek a parancsait követni. Drugeth képesítése, képessége alapján nyilvánvalóan túlkvalifikált egy alreáliskola történelemtanári munkaköréhez, de a katonai előmenetelét ő maga tette tönkre, feltételezhetően addig a pontig volt képes elviselni a parancsok teljesítését. Ervin szintén árvaként került a katonaiskolai rendszerbe, a szülőföldjétől távolra, a mostani Csehország területén található Morva-Fehértemplomba, később Prágában szolgált és ott is szerelt le „kissé orrolva a Monarchiára”.²⁸ De a legárulkodóbb egyezés az elbeszélés legvégén található, amikor az elsődleges narrátor emlékeiben összekeveredik Ervin és Drugeth szólama, vagy jelöletlen marad az alany változása, hiszen a tanár nyöszörgött és beszélt a Rákóczi-induló muzsikájáról: „Ervin előredőlve, idegenes kiejtéssel, a szavakat tétován keresgélve, még okosan magyarázza: »...tudod, nem vagyok én langyos sehonnai... keresztény dzsigoló...« S a végén már csak nyöszörög: »...ez a szörnyű muzsika...«”²⁹ Ezekkel a szövegben elejtett nyomokkal Ervin sorsa rávetül Drugeth életútjára, ahogy a zarándok a szent-ről szóló legenda útját követi, de figyelmeztetésként hat, ismerve a történet végét.

²⁴ Uo., 39.

²⁵ „A pilgrimage to a site where a saint lies buried or is represented by a relic is nothing other than an actual repetition of the path to sanctity – naturally, to the degree this is possible for a non-saint. If at the end of the journey the saint should grant what the pilgrim has travelled to him in the hope of obtaining – for example, being cured of a disease – this happens because the pilgrim has, in a limited sense, become the saint” Uo., 39.

²⁶ Uo., 45–46.

²⁷ OTTLIK, *A Drugeth-legenda*, 115.

²⁸ Uo., 114.

²⁹ Uo., 132.

Az *Ervin* című fejezetben ismét az elsődleges narrátor emlékező nézőpontja és hangja tér vissza, azonban ez nem teljesen nyilvánvaló, hiszen ebben a részben nagyrészt Ervin szavait olvashatjuk közvetlen idézetként, míg az elbeszélői szólam csak a végén, pár mondat erejéig jelenik meg. Tehát a novella nem szimmetrikusan van keretelve, ahogy az eddigi tanulmányok állítják. A keretes szerkezet adta zártság érzése nem érvényesül olyan határozottan, mint ahogy Balassa Péter gondolta,³⁰ így az *Iskola a határon* szerkezetével való azonosítás sem problémamentes.³¹ Eklátáns példa az elsődleges narrátor fokalizációjára a következő mondat: „– Te... – fordult hozzám, a szememben kutatva.”³² Ervin megszólítja az unokaöccsét közvetlen idézetként, viszont utána a narratív részben a személyragos határozószó és a birtokos személyjel az unokaöcsre utal – mint az elbeszélés központja –, a határozói igenév pedig vissza Ervinre, az elsődleges narrátor pozíciójához viszonyítva.³³ Valamint Ervin szinte monológoknak ható magyarázatkeresése fel van darabolva tizenkettő rövid szakaszra, így ezek a *vágások* is egy Ervin felett álló elbeszélő beavatkozását feltételezik. Ez a narratori visszarendeződés döntően megváltoztatja a mű értelmezési horizontját.

Ervin három interpretációs javaslatot is tesz az általa elmesélt történetre. Először azt valószínűsíti, hogy az egész csak „mendemonda”,³⁴ másodjára megtörténtnek gondolja és a honvágy számlájára írja Drugeth viselkedését, azonban ezt rögtön cáfolja is. Harmadjára azzal a belső feszültséggel magyarázza a történetet, amelyet ő is érez magában. Akkor fordult ki önmagából a tiszt, amikor az egyik növendék szembesítette azzal, hogy a szabad élet – amelyet a zsellérek képviselnek a történelmi példában – többet ér, mint a biztonságos, de keretek közé szorított élethelyzet, és az előbbiért kockára kell tenni az utóbbit. Ervin magyarázata alapján valószínűsíthetően ez a válasz rendítette meg az örök megalkuvásban élő Drugeth Balázst, ahogy a német ruhát viselő Rákóczi Ferencet is az induló „tébolyító muzsikája”.³⁵ Végül ennek a személyiség mélyén rejtőző, megszelídíthetetlen erőnek a felismeréséből és az elsődleges narrátor életfelfogásának („Nincs is más humánus tevékenység, mint a játék, ez az ember dolga, ez az élet méltósága, kártyázni... nincs más cselekedet, mely emberi lehetne.”)³⁶ ütközéséből összegzi zárógondolatait: a játék mellett az ember kikerülhetetlenül rá van kényszerítve egyfajta keserűsége is az élete során.³⁷

³⁰ „A személyes, nekünk szóló és az elbeszélők egymáshoz szóló történetmondása eleven, élőbeszéd-szerű, nyitott atmoszférát teremt, amit csak a keretesség ősi novellatechnikája tesz zártabbá.” BALASSA Péter, *Miért tetszhetett Babitsnak A Drugeth-legenda?* = Uő., *Az elbeszélés nehézségei. Ottlík-olvasókönyv*, szerk. KELECSÉNYI László, Holnap, Budapest, 2001, 36.

³¹ „A *Drugeth-legenda* keretes elbeszélés, akár az *Iskola a határon*.” SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 24.

³² OTTLIK, *A Drugeth-legenda*, 130.

³³ „The position occupied by this presumed inner-textual originator of the discourse functions as a logico-linguistic center for all spatio-temporal and personal references occurring in the discourse, i. e. as highest-level center of the discourse.” URI MARGOLIN, *Narrator = Handbook of Narratology*, szerk. Peter HÜHN – John PIER – Wolf SCHMID – Jörg SCHÖNERT, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2009, 351.

³⁴ OTTLIK, *A Drugeth-legenda*, 128.

³⁵ Uo., 130.

³⁶ Uo., 118.

³⁷ Uo., 131.

A novella értelmezői nem felejtettek el rámutatni a megjelenő hó-szimbólumra, amely tekinthető az *Iskola a határonban* szereplő előképének.³⁸ Azonban ha csak a novella értelmezésükre belül maradunk, akkor árnyaltabb képet kaphatunk az itt megjelenő szimbólumról. Első megjelenésekor valóban a szüenidő közeledtét és a kültéri gyakorlatok számának csökkenését jelenti,³⁹ de második alkalommal Drugeth sírhalmánál sokkal sötétebb tónust kap a hótakaró alól felforgatott sárral vegyítve: „[...] a temetésből csak egy sáros-havas buckát láthattam, a felhányt földet.”⁴⁰ Így már nem egyszerűen az isteni kegyelem jele,⁴¹ hanem *memento mori* és a felszín alatt zajló belső vívódás szimbóluma. Azé az erős keserűségé, amely a játék mellett az ember életének alapvető összetevője. A sár és a hó nem ellentétei egymásnak, szemben Szegedy-Maszák állításával, hanem összetartoznak, az emberi élet két komponensét jelölik.⁴² Ottlik Géza a Kosztolányiról írt esszéjében sajátos értelmezést ad az utóbbi boldogságfelfogásáról, melynek alapján nem is tűnik eltérőnek a két alapállás.⁴³ A sár és hó egymást kiegészítő kapcsolata hasonlít arra, ahogy Ottlik látja a boldogság–boldogtalanság viszonyát Kosztolányinál: „az »arisztotelészi« logika nem mindenütt érvényes, s a két ellentmondó állítás egyszerre lehet igaz. És hogy a boldogtalanság éppúgy nem ellentéte a boldogságnak, mint a gyűlölet a szeretetnek: inkább egy válfaja, vagy határeset, esetleg szükséges összetevője.”⁴⁴

„Semmilyen lázadás nem lehet isteni eredetű.”⁴⁵ Az idézett mondat mottószerű gondolata ismétlődik a novella beágyazott történeteiben, akár csak II. Rákóczi Ferenc esetében, ezt mutatja be a felkelésben játszott szerep elvállalása mögött lejátszódó feltételezett belső vívódása és az Ervin élettörténete közötti párhuzam. Ahogy Drugeth Balázs sulykolja a növendékeknek Rákóczi példáján keresztül, úgy a róla szóló történet is arra utal, hogy minden ember személyiségének a mélyén van valami megismerhetetlen, kiszámíthatatlan, amit nem lehetséges életünk végéig – akár játékkal – elnyomni, domesztikálni. Hiába próbálja megszelídíteni ezt az ösztönszerű készletet, egy idő után vagy valaminek a hatására már nem bírja tovább a belső védelmi rendszer, ennek a következménye pedig teljesen kiszámíthatatlan lesz. Ervin története főleg attól válik a másik megismerésének képtelenségéről szóló modern példázattá, hogy az elsődleges elbeszélő fokalizációja megváltozik a negyedik, *Magam* című fejezetben. Már a rész felütésében is érződik az eltávolodás a narrátor szereplői énjétől a narráló énje irányába, többek között erre utal az is, hogy gondolatai, amelyeket ott,

³⁸ SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 105.; BALASSA, *Miért tetszhetett Babitsnak...*, 37.

³⁹ OTTLIK, *A Drugeth-legendá*, 120–121.

⁴⁰ *Uo.*, 128.

⁴¹ Erről bővebben lásd BALASSA Péter, *Ottlik és a hó = Uő., Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Budapest, 18–36.

⁴² „Ottani élményeinek fölelevenítésekor sár és hó ellentétét használja segítségül, előre vetítvén kárhoznak és kegyelemnek azt a szembeállítását, mely döntő szerepet játszik Ottlik legjelentősebb művében.” SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 24.

⁴³ Ottlik esszéje az általa összeállított *Boldogság* című Kosztolányi-válogatott kötet utószavaként szerepel *Kosztolányi világa* címmel. Később a *Próza* című kötetben is kiadta változatlan közlésben, *Kosztolányi* címmel.

⁴⁴ OTTLIK Géza, *Kosztolányi = Uő., Próza*, 285.

⁴⁵ OTTLIK, *A Drugeth-legendá*, 119.

a vacsoraasztalnál jutottak az eszébe, idézőjelben szerepelnek. A második bekezdésben már maga a narrátor is jelzi a változást azzal, hogy az Ervinnel való találkozás után tíz évvel történt eseményekről számol be. Ez a kettősség az elsődleges narrátor szereplői és elbeszélői énje között megjelent a novella első fejezetében is, de nem ennyire nyilvánvalóan. Ervinről mesélve többször is megjegyzi, hogy „így gondoltam”, „gondoltam megnyugodva”, de ezek a hatálytalanító gesztusok csak akkor lesznek határozottan érzékelhetők, miután kiderül, hogy az elbeszélő tévedett Ervin megítélésében. Ezzel az időbeli elmozdulással távlatot kap Ervin sorsa, és talányos példázattá válik, mint Rákóczié és Drugethé. Ervin sorsát illetően sem tud biztosat mondani az elsődleges narrátor, csupán tényekkel igazolható adatokat a haláláról, mint ahogy az unokabáty sem zárja ki azt a lehetőséget, hogy Drugeth egyszerűen csak megbetegedett és tőle szokatlan módon gorombáskodott élete végén. Az eldönthetlenség miatt nem lesz egyértelmű a történet, ami a hagyományos értelemben vett példázattá válás ellen hat. Ervin sokszor utal rá, nem biztos, hogy minden úgy történt, ahogy a legenda szól. Az unokaöcs szólamának zárlata is hasonlóképpen jár el: „Bizonyára – így remélem – csendesen, békén hunyta le a szemét, hogy mi a hamisság, és mi az igazság az ügyében – »nem álltam ágyánál ezüstkanállal« –, azt csak ő tudja, mint ahogy a Drugeth-legendá nyitja is nyilván a birtokában van már.”⁴⁶

Ottlik a paratextusok segítségével árnyalja a novella elsődleges narratív szerkezetét, ami az egész értelmezésére kihat. Az utolsó rész címe *Magam*: ennek a fejezetnek az elsődleges narrátor narráló énje nemcsak az elbeszélője, hanem a főszereplője is. Az elsődleges és a másodlagos narrátorok közötti váltás ellenére az élőbeszédszerű stílus az egész szöveget jellemzi, azonban úgy, hogy a *Magam* című fejezet az elsődleges narrátorra, az unokaöcsre mutat, azt feltételezhetjük, hogy a teljes szöveg szerzője is ő maga, aki kilépve a fikció teréből, lejegyzí és megszerkeszti a szöveget. Ennek a metafiktív cselekedetnek köszönhetően a fejezetcímek metanarratív jellegűek lesznek, különösképpen az első, *Az ürügy* nevet viselő. Az „ürügy” így többféleképpen értelmezhető. Elsődleges jelentése, hogy a narrátor kijelentése, miszerint „Nincs is más humánus tevékenység, mint a játék”,⁴⁷ ürügy Ervinnek a Drugeth-legendá elmesélésére vagy kitalálására, hogy meggyőzze az unokaöcsöt arról, hogy nem az a léha alak, akinek véli. De lehet ürügy a narrátornak a teljes elbeszéléshez is, miszerint az Ervinnel való találkozás azt bizonyítja, hogy nem ismeri igazán „komoly, valódi” barátját.⁴⁸ Azonban így nem a „lehetséges igazságok összjátékát” problematizálja a novella a legenda műfajának beemelése révén, ahogy Szegedy-Maszák Mihály vélte.⁴⁹ Az unokaöcs félreértette nagybátyját a tengeri üdülőhelyen, és tíz évvel később sem tud biztosat mondani sem róla, sem a legendáról, ami arra utal, hogy a novella a másik személyiségének a megismerhetetlenségéről szól. Drugeth Balázs sorsát is így érdemes olvasni, Ervinnek ebből a szempontból mindegy, hogy mi igaz és mi merő kitaláció Drugeth általa előadott történetéből. Egyetlen dolgot talál igaznak, mégpedig Drugeth tekin-

⁴⁶ *Uo.*, 132.

⁴⁷ *Uo.*, 118.

⁴⁸ *Uo.*, 113.

⁴⁹ SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 24–25.

telet: „ez igaz, ezt oly világosan láttam: a két enyves szem, s bennük valami oktalan szorongás, valami tétova... oktalan... gyötrellem...”⁵⁰

Megállapítható, hogy a fokalizáció megváltoztatásának köszönhetően nem a szereplői én egykori, hanem a narráló én jelen idejű nézőpontja válik meghatározóvá az utolsó fejezetben, az elbeszélés pedig ezzel az intellektuális fordulattal irányt vált. Azért nevezhető intellektuálisnak ez az irányváltás, mivel nagyon finom, nehezen észrevehető fogással él a szöveg. Balassa Péter a *Miért tetszhetett Babitsnak* A *Drugeth-legenda?* című esszéjében a feltett kérdésre úgy próbál meg válaszolni, hogy párhuzamot von Kosztolányi Dezső és Ottlik között. Véleménye szerint a Nyugat akkori szerkesztőjét, Babits Mihályt a nemrég elhunyt író társára emlékeztette Ottlik története.⁵¹ Balassa a stílári és az írói alkatok közötti hasonlóságot hozza fel, kifejezetten a játék fontosságának mint az egyetlen humánus tevékenységnek a gondolatát.⁵² Hogy mi tetszhetett Babits Mihálynak A *Drugeth-legendában*, azt már nem lehet biztosan megállapítani, csupán találgatni. De az egyértelműen látszik – amiről Balassa beszélt, de később például Esterházy Péter is –,⁵³ hogy az Ottlik-féle mondatok már ebben a korai művében is emlékeztetnek Kosztolányi mondatszerkesztésére. Erősen előbeszédyszerűek, kerülnek az esztétizálást, a hangsúlyozott irodalmiságot. További poétikai hasonlóság a két szerző elbeszélsmódja között a kitaláltságra vonatkozó gyakori utalások. Azonban míg Kosztolányi narrátorai akár hosszabb kitérőket is tesznek a narratívában, kiszólhatnak, tanácsokat adnak az olvasónak a hihető fikció megteremtéséhez, mint például a *Barkochba* című Esti Kornél-kalandban, addig Ottlik narrátorai csak finom utalásokat tesznek, mint például a „szép hamis” nevű üdülőváros említése, vagy hogy az utolsó fejezet 1939-ben, a novella megjelenésének évében játszódik. Kosztolányinál gyakran a komikum forrásai ezek a fikciós határsértések, ám Ottlik prózájában hangulatilag visszafogott hatásuk van – mint ahogy Ervin szólamában sem aknázza ki a szerző a humor lehetőségét –, ugyanakkor a fikcionalitás jelzése az értelmezést döntően befolyásoló tényező. Akár azt is lehetne mondani, hogy a metafikciós és metanarratív jelenségek hangsúlyozottan intellektuális jelleget kapnak Ottlik prózájában.

A nem humorra kihegyezett előbeszédszerű narráció mentén visszafele gondolkodva az is szembevetendő különbség a két szerző között, hogy míg Kosztolányi előszeretettel használja fel az anekdota műfaját a humor forrásaként és többek között arra, hogy a személyiség kiismerhetetlenségét is példázza a különböző forrású és hiteles történetekkel, addig Ottlik mintha tudatosan kerülne az *anekdota* szó használatát a novellában, helyette a *legendát* választja. Pedig a *Drugeth* körül keringő pletykák kivétel nélkül szóbeli természetűek, míg a legendára az írásbeliség jellemző. Persze

⁵⁰ OTTLIK, *A Drugeth-legenda*, 130.

⁵¹ Kosztolányi Dezső 1936. november 3-án hunyt el, Ottlik novellája majdnem három évvel később jelent meg a folyóiratban.

⁵² BALASSA, *Miért tetszhetett Babitsnak...*, 41–42.

⁵³ Esterházy a *Privát Mészöly* című filmben (a 30–32. perc között) úgy fogalmaz, hogy azzal a 19. századi kedélyes, véget nem érő mondatszerkezettel, amelyet Mikszáth Kálmántól és Kemény Zsigmondtól örökölt a magyar irodalom, később Kosztolányi „kezdett valamit”, utána Ottlik „nem kezdett valamit, hanem egyszerűen csinálta tovább”.

az elsődleges narrátornak köszönhetően – mondhatni – írásbelivé válik a legenda, ilyen szempontból érthető a címadás, azonban Ervin is legendaként hivatkozik az alezredes történetére.

Babits láthatta a pálya-újrakezdő íróban Kosztolányi „írói alkatának” folytatását, játékról vallott nézeteinek a továbbélését is. Véleményem szerint ez egyébként is csupán felszíni hasonlóság, mivel a játék Kosztolányinál kap olyan metaforikusan rétegzett jelentéseket, mint például az elmúlásra vonatkoztatott reflexió, illetve egyfajta etikai-esztétikai magatartás. A személyiség kiismerhetetlenségéről vallott nézetük erősebb tematikus kapcsolódási pont a két szerző között. Kosztolányi gyakran hangoztatta műveiben ezt az álláspontot, elég csupán az *Édes Anna* tárgyalási jelenetere utalni. Az eddig említettek mellett további érveket szolgáltat a két életmű kapcsolatára az Ottlik által válogatott és utószóval ellátott *Boldogság* című Kosztolányi-elbeszéléskötet is.⁵⁴ Elegendő csupán a válogatott kötet címadó elbeszélését szemügyre venni. A *Boldogság* című novella hasonló narratív alaphelyzettel indul, mint A *Drugeth-legenda* harmadik része: Esti Kornél szavait olvashatjuk közvetlen idézetben, ahogy beszélgetőpartnerével társalog, a társ szólama azonban rejtve marad az olvasó előtt. Ezt követően vált a novella Esti elbeszélői tevékenységére, melynek során elmeséli egy különös vonatútja történetét. Az ismert történet utolsó bekezdése a lényeges, mikor is a narrátor nem tartja fontosnak boncolgatni boldogságának okát (ezt a feladatot a „lélekelemzőkre” hagyja),⁵⁵ mert meg kívánja őrizni személyiségének zárt és titkos voltát. Ottlik beválogatta a kötetbe az *Erzsébet* című írást is, amelyben a narrátor szintén kulcsot ad a szöveg értelmezéséhez: „Erzsébet dadogott: – Én... én... én... / Tovább azonban nem jutott. Ámulva kutakodott homályosuló elméjében, abban a borzalmas zürzavarban, ellentmondásban, mely egy emberi élet, azon tűnődve, hogy ki is volt ő ezen a földön, hogy mi is volt ő. De azt nem tudta.”⁵⁶ A kötetben közölt többi novellából és tárcából könnyen lehetne további részleteket idézni annak szemléltetésére, hogy Ottlik miben látta Kosztolányi Dezső prózájának tökesúlyát. A *Drugeth-legenda* jól mutatja, hogy milyen hatást tett a Nyugat első nemzedékének írója későbbi pályatársára. Erről az inspirációról Ottlik is többször nyilatkozott, például a Hornyik Miklóssal folytatott beszélgetésében: „De igazán Kosztolányitól tudtunk tanulni, nemcsak én, hanem az egész modern magyar próza. Megmutatta, hogyan kell *prosát* írni, modern európai prózát. S hogy miért fogyatékos a pusztá tehetségből, lendületből fakadó, úgynevezett magyar próza...”⁵⁷

⁵⁴ Az elbeszéléskötet először 1978-ban jelent meg, később még két kiadást ért meg 1980-ban és 1983-ban.

⁵⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Boldogság = Uő. összes novellái*, II., szerk. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 2007, 281.

⁵⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Erzsébet = Uő. összes novellái*, II., 63.

⁵⁷ OTTLIK Géza, *Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal = Uő., Próza*, 269.